

In de rubriek
'Woordsprong'
maandelijks aandacht voor de
oorsprong van
allerlei woorden.

Koffiepraat

Zonder koffie geen mens': met een verbruik van gemiddeld 3,2 kopjes per dag per persoon zijn de Nederlanders na de Scandinaviërs de grootste koffieleuten ter wereld. Geen wonder dat er in onze taal tal van spreektaalige uitdrukkingen bestaan waar koffie een ingrediënt van is. Over de herkomst van onze koffiepraat, oftewel: wat is er fout aan koffie verkeerd?

Koffieleut

Een *koffieleut* is 'iemand die graag veel koffie drinkt'. Waar het woord *leut* vandaan komt, is onduidelijk; wél is bekend dat het sinds de zeventiende eeuw voorkomt in de betekenis 'grap, pret, plezier'. In 1634 schreef de dichter L. Vossius: "Om de leut gheliet hem of hy sliep" ('Voor de grap deed hij alsof hij sliep.') Aan het eind van de negentiende eeuw treffen we *leut* in een andere betekenis aan, namelijk die van 'koffie en melk door elkaar gekookt', of in het algemeen 'koffie'. In die betekenis gold het toen als min of meer platte taal. De oudste vermelding is in het woordenboek van het Zwaans uit 1897 van G.J. Boekennoogen: "Wil-je nag 'en koppie leut?"

De betekenis 'koffie' zal overdrachtelijk zijn ontstaan uit die van 'plezier', net zoals ook de benaming *bakkie troost* een aanduiding voor een kopje koffie is geworden. Ook die uitdrukking stamt uit de spreektaal, en opnieuw is Boekennoogen de eerste die haar op schrift vermeldt, zij het nog niet in de vorm *bakkie* maar als "een koppie (kommetje enz.) troost".

Maar *leut* kan behalve naar koffie ook verwijzen naar de koffiedrinker. Boekennoogen kende de persoonsaanduiding *koffieleut* al in het Zwaans: "Moet je nou nõg 'en koppie hewwe? Wat ben-je toch 'en koffieleut." Op het eerste gezicht lijkt *leut* in de betekenis 'koffie' het tweede deel van de

samenstelling *koffieleut*. Maar dit is minder plausibel: niet alleen is 'koffie-koffie' weinig zinvol, maar belangrijker is dat samenstellingen met *-leut*, *-let* of *-lut* in de betekenis 'veel drinker' ouder zijn: in Vlaamse dialecten is in 1873 sprake van *kaffielutte*, *jeneverlutte* ('persoon die veel koffie respectievelijk jenever drinkt'). Nog eerder, in 1663, is *droncke-letten* ('zuipster') genoteerd. Dit *-leut* is waarschijnlijk afgeleid van een Vlaams werkwoord *luten*, dat staat voor 'zuigen, lurken, drinken'.

Zuivere koffie

Al in 1870 wordt in de spreektaal de uitdrukking 'Dat is geen zuivere koffie' gebezigd. In diezelfde periode werd (dure) gemalen koffie op allerlei manieren 'vervalst', bijvoorbeeld door deze te mengen met geroosterd meel van cichorei of eikels. Uit deze vervalsingspraktijken is de uitdrukking 'Dat is geen zuivere koffie' ontstaan.

Op de koffie komen

Op de koffie komen heeft naast de letterlijke positieve betekenis 'bij iemand koffie gaan drinken' een overdrachtelijke negatieve betekenis: 'bedrogen uitkomen, achter het net vissen'. Waarschijnlijk is de uitdrukking *op de koffie komen* een verkorting van *lelijk op de koffie komen*, die voor het eerst genoemd wordt in het spreekwoordenboek van P.J. Harrebomée uit 1864: "Hij kwam daar leelijk op de koffij."

Andere koffie

'Dat is andere koffie' betekent in figuurlijke zin 'dat werpt een heel ander licht op de zaak'. Ook deze uitdrukking komt reeds voor in de negentiende eeuw. In de roman *Stille wateren, diepe gronden* van Herman Théodore Chappuis (1889) vinden we een sprekend voorbeeld: "Dronken? Half dood is hij en over een uurtje misschien wel heelemaal! Dat is andere koffie."

Foto: 123rf

Koffie verkeerd

Je zou denken dat de benaming *koffie verkeerd*, voor een kopje koffie met meer melk dan koffie, typisch Nederlands is, maar de uitdrukking is een letterlijke vertaling uit het Duits. De oudste Nederlandse vindplaats stamt uit 1862, uit een reisbeschrijving van de schrijver Klikspan (Johannes Kneppelhout), ook bekend van zijn *Studenten-typen*: "voor de enge koffijhuizen beslaat de op elkander gepakte menigte de volle ruimte, bezig met het genot van haar eenvoudig ontbijt, van hare regte of verkeerde koffij". Dit schreef Kneppelhout vanuit het kuuroord Karlsbad. De uitdrukking *verkeerde koffij* wordt door hem gekenschetst als "Carlsbader kurtaal": "Daar den meesten kurgasten geene andere dan zeer slappe koffij wordt toegestaan, vragen zij gewoonlijk *eine verkeerte* (...), wanneer de koffij in het melkkannetje en de melk in de koffijkan wordt gediend." In het Duits wordt koffie verkeerd tegenwoordig aangeduid als *Milchkaffee*, maar nog steeds bestaat er in Oostenrijk een Weense koffiespecialiteit met de naam *Kaffee verkeert*. *Verkeert* betekent hier 'omgekeerd': de verhouding tussen de koffie en de melk is omgekeerd aan die van een normale kop koffie met melk. Er is dus niks fout aan koffie verkeerd. <

